

טבת התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

**אפרים ומנשה - כראובן ושמעון יהיו לי
לפרשת ויחי (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)**

5. ראב"ע:
והנכון בעיניי שאמר: השם אמר לי כי ארץ כנען תהיה לזרעי אחוזת עולם, ואני אתן לך בנחלת הארץ הבכורה, וייקחו אפרים ומנשה חלקם בארץ כאשר ייקח ראובן ושמעון שהם הגדולים מבניי...
6. רד"ק:
ופתח לו הדברים כן [בהזכרת ההתגלות בבית אל] בעבור נחלת הארץ, כלומר, הא-ל בירך אותי ואמר לי שייתן לי ולזרעי אחריי את ארץ כנען, ואחר שאתם ובניכם תנחלו ממני, אני מנחיל אותה לכם כן, כי שני בניך ייקחו שניים חלקים, כמו ראובן ושמעון, כאילו היו בניך אלה בניי.
7. רשב"ם:
'ואני בבאי מפדן' - באותו הדרך, לאחר שבירכני הקב"ה, מתה רחל באותו הדרך בעוד הרבה דרך עד היישוב, לכן קברתיה בדרך, כי לא היה פנאי לקברה... במערת המכפלה. ושלא יפשיעו יוסף על אמו הוצרך לומר כן.
8. ראב"ע:
וטעם 'ואני בבאי מפדן' - שמתה פתאום, ולא יכולתי להוליכה לקברה במערה כאשר קברתי לאה. ואמר זה ליוסף, שלא ייחר לך שאבקש מאתך מה שלא עשיתי לכבוד אמך.
9. רד"ק:
'ואני' - המאמר בזה היה להתנצל אל יוסף מה היה שלא קבר אמו במערה כמו שקבר את לאה, שלא יתפוס עליו [=ישיג עליו] בזה והוא ציווה לו שיישאהו ויקברהו במערה, אמר לו כי לא פשע בזה כי מתה בדרך, והוא היה הולך לאט לרגל המלאכה, ולא יכול לעזוב המלאכה ולנשאה לבית לחם, כל שכן למערה...
10. רש"י:
ואני בבאי מפדן - ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להיקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי סמוך לבית לחם מתה... 'ואקברה שם' - ולא הולכתיה אפילו לבית לחם... וידעתי שיש בלבך עלי...

1. בראשית מ"ח, א-ז:
(א) ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חלה ויקח את שני בניו עמו את מנשה ואת אפרים: (ב) ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך ויתחזק ישראל וישב על המטה: (ג) ויאמר יעקב אל יוסף א-ל ש-די נראה אלי בלזו בארץ כנען ויברך אתי: (ד) ויאמר אלי הנני מפרך והרבינתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם: (ה) ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי: (ו) ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם: (ז) ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לחם:
2. בראשית ל"ה, ט-יב:
ט וירא א-לקים אל-יעקב עוד, בבואו מפדן ארם; ויברך, אתו. ויאמר-לו א-לקים, שמך יעקב: לא-יקרא שמך עוד יעקב, כי אם-ישראל יהיה שמך, ויקרא את-שמו, ישראל. ויאמר לו א-לקים אני א-ל ש-די, פרה ורבה-גוי וקהל גוים, יהיה ממך; ומלכים, מחלצריך יצאו. יב ואת-הארץ, אשר נתתי לאברהם וליצחק--לך אתננה; ולזרעך אחריך, אתן את-הארץ.
3. בראשית ל"ה, טז-כ:
טז ויסעו מבית א-ל, ויהי-עוד כברת-הארץ לבוא אפרתה; ותלד רחל, ותקש בלדתה. יז ויהי בהקשתה, בלדתה; ותאמר לה המילדת אל-תיראי, כי-גם-זה לך בן. יח ויהי בצאת נפשה, כי מתה, ותקרא שמו, בן-אוני; ואביו, קרא-לו בנימין. יט ותמת, רחל; ותקבר בדרך אפרתה, הוא בית לחם. כ ויצב יעקב מצבה, על-קברתה--הוא מצבת קברת-רחל, עד-היום.
4. רשב"ם:
ועתה שני בניך - כלומר, מאחר שנתן לי הקב"ה את ארץ כנען, הרי ברשותי לעשותך בכור ליטול פי שני שבטים, ולכך שני בניך ייטלו כנגד ראובן ושמעון.

19. רבי אברהם בן הרמב"ם :

'ועתה שני בניך' - לדעת רב סעדיה ז"ל וזולתו מובן 'מפרך והרביתך' - תוספת זרע לו. ולא נולד לו אחרי כן אלא בנימין, שהייתה אמו מעוברת עמו באותה השעה, ולכן הרמז אל שני בניך. ופירוש זה צריך להשלמה, והיא, כי המראה של נבואה ניתנה לו לדעת כי הרמז אל שני בני יוסף, שיהיה יחסם אל בני יעקב יחס אחים להם, ולא אל בני בנימין ובני שאר השבטים.

20. ר"ע ספורנו :

(ד) 'ונתתך לקהל עמים'... הנה אז [כשה' הבטיח זאת ליעקב בלוז] כבר נולדו כל השבטים חוץ מבנימין... ואין לחשוב שאמר זה אלא עליך, שנתן לי אותך ואת שני בניך יחדיו.

(ה) 'ועתה שני בניך הנולדים לך... לי הם' - שאותם לבדם נתן לי יחדיו עמך [ולא את בני שאר האחים, ואף לא את בני יוסף שייולדו מכאן ואילך], כענין 'ראה פניך לא פללתי, והנה הראה אתי א-להים גם את זרעך'.

21. הרב סמט :

יוסף מתייצב לפני יעקב ביחד עם שני בניו כדי שיעקב יברכם; יעקב פותח את דבריו ליוסף בהזכירו את הבטחת ה' בלוז להפרותו ולהרבותו - הבטחה שלכאורה לא נתקיימה; "ועתה" - אומר יעקב - הריני מפרש הבטחה זו ביחס לשני בניך - בזכייתי המופלאה לראות את שני בניך שנולדו לך במצרים בטרם בואי הנה, בשעה שחשבתך למת ולא פיללתי לראות פניך, הרי זה כאילו נולדו לי עצמי השניים הללו, ובהם מתקיימת בי ברכת ה' שניתנה לי בלוז 'פרה ורבה', ועל כן אני קובע את שני בניך במניין בניי; שהרי בבואי מפדן מתה עליי רחל אמך, מיד אחר אותה הבטחה, ובכך נסתתמה האפשרות שייולדו לי בנים נוספים; נסיבות חיי מגלות אפוא למפרע למה התכוונה אותה הבטחת ה' בלוז.

קושיות חמורות מעין אלו - יפה להן השתיקה. ויעקב קיים בעצמו "ולא תספד ולא תבכה ולוא תבוא דמעתיך. האנק דם מתים, אבל לא תעשה... ונעליך תשים ברגליך..." (יחזקאל כ"ד, טז-יז), והמשיך בדרכו חברונה....

והקושיה, לא זו בלבד שלא נתקתה במשך השנים, אלא היא הלכה ונתעצמה במהלכן: שנים אחדות אחר מותה של רחל, טרוף טורף יוסף, בנה של רחל ואהוב נפשו של יעקב, והוא התאבל על בנו שנים רבות. על בנה האחר של רחל - על בנימין - שמר יעקב כעל בבת עינו, אך הנה נתרגשו עליו אירועים קשים המנתקים ממנו גם את בנה האחר של רחל, והאסון שמפניו כה חשש ביחס אליו נראה כעומד להתגשם....

ואכן, הגיעה השעה שניסיונו הגדול והממושך של יעקב הגיע אל קצו: עוד יוסף בנו חי, והמשפחה כולה נתאחדה. איש מבניו של יעקב לא נידח ממשפחתו, ולכולם בנים

אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם, שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיהו ל"א, יד) 'קול ברמה נשמע... רחל מבכה על בניה' וגו', והקב"ה משיבה: 'יש שכר לפעולתך נאם ה'... ושבנו בנים לגבולם' (שם טו-טז).

11. רד"ק :

"ואם היה נושאה לרגל המלאכה [כלומר, בקצב האטי של מחנהו] הייתה מסרחת, אולי ימי קיץ היו... ובדרך מתה, וקברה בדרך בכבוד, והציב מצבה על קבורתה, ועד היום מצבתה".

12. בראשית מ"ז, כט-ל :

"אל נא תקברני במצרים, ושכבתי עם אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם"

13. רמב"ן (מ"ז, כט ד"ה ויקרבו ימי ישראל למות) :

כאשר קרבו ימי ישראל למות קרא לבנו ליוסף, והוא בשנה האחרונה לימיו. ועניינו כי הרגיש בעצמו אפיסת הכוחות ויתרון החולשה ואיננו חולה, אבל ידע כי לא יאריך ימים, ולכן קרא לבנו ליוסף.

ואחרי שוב יוסף [מארץ גושן] למצרים חלה, והוגד ליוסף, ובא לפניו עם שני בניו כדי שיברכם.

14. בעל אור החיים :

לפי דבריהם לא כאן הוא מקום הדברים, אלא למעלה כשאמר לו (מ"ז, ל) 'ונשאתני ממצרים וקברתני' וגו', סמוך לזה היה לו לומר 'ואני בבאי' וגו'.

15. רב סעדיה גאון, ד"ה "ואני בבאי...":

ואני בבאי - אבל אני בבואי.

...הוא בית לחם [=סוף הפסוק] - ולא נולד לי אחר כך כלום.

16. רד"ק על בראשית ל"ה :

פרה ורבה - ...על זרעו אמר, כמו שאמר לאברהם (י"ז, ו) 'והפרתי אתך במאד' - כי על זרעו [של אברהם] אמר... כי יעקב - לא היה לו בן אחר זאת המראה, כי בנימין, שנולד אחר כך, כבר הייתה אמו מעוברת ממנו.

17. בבראשית רבה פ"ב, ד :

"פרה ורבה... ומלכים מחלצין יצאו - הייתי אומר: ראובן - כבר הוא מבחוץ; שמעון - כבר הוא מבחוץ; ובנימין - כבר יצא מחלציו ועדיין הוא במעי אמו! חזרתי ואמרתי: 'גוי' זה בנימין, 'וקהל גוים' - זה מנשה ואפרים דכתיב, (מ"ח, יט) 'וזרעו יהיה מלא גוים'".

18. ראב"ע :

וטעם 'הנני מפרך' (מ"ח, ז), על דעת הגאון, שאמר לי השם 'הנני מפרך' וכן לא נולד, רק מתה רחל. ועתה ידעתי, כי בעבור בניך הנולדים לך אמר 'הנני מפרך'.

וזה הפירוש אין לו טעם וריח, כי מה הפרש בין בני יוסף ובין בני ראובן?

משלהם. נס חזרתו של יוסף למשפחתו לא רק כשהוא חי אלא גם כמי שזכה להקים זרע - לפרות ולרבות - בהולדתם של שני בניו, הוא שנתגלה ליעקב כמפתח לפתרון התעלומה: הבטחת ה' בלוז - לא לטווח המידי בחייו של יעקב הייתה מכוונת, כפי שחשב בתחילה, אלא לטווח הרחוק, שבו יזכה ב'לידתם מחדש' של יוסף ושל בני בניו עמו. אז ידע יעקב כי לעת ערב זרח אורו, ולאחר הייאוש זכה בהתרחבות פתע של משפחתו מן הענף האבוד והיקר הזה - מיוסף, בנה של רחל. ואז, ורק אז, נתן יעקב מבע אחרון לרגשותיו: הן לצערו העמוק על מות רחל אשתו האהובה, שמתה עליו בדרך בדמי ימיה, הן לסתירה שיצר מאורע זה בתודעתו ולקושיה שהביאה עליו את השתיקה הגדולה מאז מותה והן לפתרון שנתגלה לו במציאות חייו המופלאה.